

RELAȚIILE DINTRE GRECI ȘI «BARBARI» LA NORDUL ȘI NORD-VESTUL PONTULUI EUXIN REFLECTATE ÎN TREI DECRETE DIN PERIOADA ELENISTICĂ*

DE

VICTOR COJOCARU

Orașele grecești de la nordul și nord-vestul Mării Negre pe parcursul întregii lor existențe au întreținut legături politice, economice, culturale și religioase, mai mult sau mai puțin intense, nu numai între ele însele, ci și cu cetăți din restul bazinului pontic, cu numeroase centre din spațiul egeo-mediteranean și au reprezentat, în același timp, focare de răspândire a formelor de viață antică către populațiile învecinate, suportând și exercitând astfel în permanență o influență dublă sub aspectul iradierii elementelor de cultură și civilizație. Totuși, istoria *apoikii*-lor de la nordul și nord-vestul Pontului Euxin ne este mai puțin cunoscută și se lasă mai greu reconstituită decât cea a *polis*-urilor din alte părți ale lumii antice (cum ar fi, spre exemplu, Asia Mică ori Grecia continentală și insulară) din cauza caracterului lacunar al surselor literare și epigrafice.

Marea majoritate a inscripțiilor importante cu semnificație deosebită pentru cunoașterea unor aspecte din istoria lumii pontice sau a anumitor orașe din spațiul respectiv datează din perioada elenistică și au fost descoperite încă din secolul al XIX-lea ori în prima jumătate a secolului al XX-lea. În contextul acestui studiu ne-am îndreptat atenția asupra câtorva dintre aceste documente, cele mai relevante, în opinia noastră, din perspectiva problematicii propuse, provenind din orașele grecești de pe litoralul nord-vestic și nordic al Mării Negre. Ele sunt bine cunoscute și au fost discutate în repetate rânduri. Propunând o nouă discuție, noi am ținut cont mai cu seamă de aspectul relațiilor greci-„barbari”, la care în literatura de specialitate din ultimul timp au fost făcute observații și s-au adus noi completări.

1. Decretul pentru Agathocles, fiul lui Antiphilos (ISM I 15)

Decretul în cinstea lui Agathocles, fiul lui Antiphilos, descoperit la Histria în timpul săpăturilor din 1930 și publicat trei decenii mai târziu¹, constituie o pagină de o importanță deosebită din istoria acestei cetăți milesiene și a ținuturilor de la Dunărea de Jos la începutul secolului II a.Chr.² Informațiile pe care le oferă documentul în cauză sporesc cunoștințele noastre legate de istoria economică, militară și, mai cu seamă, de relațiile politice întreținute de orașul dobrogean cu neamurile „barbare” mai apropiate sau mai îndepărtate. Dat fiind contextul cercetării noastre, noi ne vom opri atenția doar asupra acestui ultim aspect.

Agathocles câștigă merite deosebite în ochii concetățenilor într-o perioadă grea pentru cetate – [ἐ]μ πᾶσι τοῖς τῆς πόλεως καί[ρ]οις (r. 6) –, când, existând tulburări în interior (ταραχαῖ, r. 9), iar tracii atacând orașul și teritoriul acestuia în număr nu mic (οὐκ [ὀλίγ]ων, r. 9–10), a știut să păzească țarinile în

* Într-un alt context am discutat acest aspect în cadrul tezei de doctorat *Populația zonei nordice și nord-vestice a Pontului Euxin în secolele VI-I î.e.n. pe baza izvoarelor epigrafice*, elaborată sub îndrumarea d-lui prof.dr. Silviu Sanie, căruia îi mulțumesc și pe această cale pentru critică și sugestii. O mai bună documentare la studierea epigrafelor în cauză mi-a fost înlesnită de stagiul la Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik din München în perioada noiembrie 1999 – aprilie 2000, posibil datorită unei burse oferite de Fundația Hanns Seidel.

¹ S. Lambrino, *Décret d'Histria en l'honneur d'Agathocles*, în *RER*, 5-6, 1960, p. 180-217.

² Pentru aprecierea importanței inscripției vezi și părerea unui cunoscător profund al istoriei Greciei cum a fost H. Bengtson, *Neues zur Geschichte des Hellenismus in Thrakien und in der Dobrudscha*, în *Kleine Schriften zur Alten Geschichte*, München, 1974, p. 382 și urm.

calitate de τοξάρχης (r. 12–14). În continuare personajul cinstit de inscripție excelează prin calități diplomatice, reușind să răscumpere liniștea cetățenilor cu sume relativ mici, plătite în repetate rânduri unui conducător al tracilor Zoltes, conform unor înțelegeri (probabil verbale) pe care lapidul le numește ὁμολογίας καὶ συνθή[κας] (r. 36) și τοὺς ὄ[ρκ]οὺς καὶ τὰς ὁμο[λογίας] (r. 40). Atunci când jurămintele și învoielile sunt încălțate de către traci, Agathocles, în calitate de στρα[τη]γὸς ἐπὶ τῆς [χώ]ρας [αὐ]τοκράτωρ (r. 42), adună voluntari dintre cetățeni și dintre „barbarii” adăpostiți în cetate și păzește teritoriul, turmele și grânele până la sosirea ajutorului oferit de regele Rhemaxos în schimbul unui *phoros* plătit de histrieni.

Cele câteva decenii de exegeză au demonstrat cu prisosință că documentul în cauză, dincolo de informațiile explicite importante privind istoria orașului, pune cercetătorilor probleme a căror rezolvare este încă departe de a depăși stadiul ipotezelor. Pentru a rezuma aspectele clarificate mai mult sau mai puțin mulțumitor de textul inscripției, amintim: 1) Cu „barbarii” din teritoriu și cu neamurile din vecinătatea imediată erau întreținute raporturi pașnice; 2) Chiar dacă se află sub oblăduirea regelui Rhemaxos, căruia îi plătea un tribut, Histria preferă să se apere inițial prin forțe proprii și prin negocieri cu căpetenia năvălitorilor traci; 3) *Scythia* de sub protecția regelui Rhemaxos era destul de întinsă ca teritoriu din moment ce Agathocles avea a străbate pământurile mai multor neamuri pentru a ajunge la Zoltes; 4) Orașul caută să se asigure din timp prin învoieli și înțelegeri de loialitatea tracilor grupați în jurul unui conducător mai important cum era Zoltes, a căruia bunăvoință este cumpărată cu diferite sume, oricum mai mici decât cheltuielile legate de o împotrivire armată; 5) Tracii își încălcă jurămintele pentru a obține noi sume, probabil mult mai mari, ceea ce determină opoziția armată a histrienilor și chemarea în ajutor de către aceștia, în schimbul plății unui *phoros*, a regelui protector.

Printre aspectele mai puțin sigure, a căror elucidare a rămas la nivel ipotetic, menționăm: 1) Data decretului; 2) Localizarea ținuturilor de unde veneau traci conduși de Zoltes; 3) Stabilirea teritoriului de reședință a basileului Rhemaxos; 4) Aparținerea etnică a ultimului și a fiului său Phrad[mon]. De la discutarea acestor probleme de ultimul editor nu s-au adăugat noi informații epigrafice ori de altă natură, care ne-ar fi permis să depășim stadiul ipotezelor. Totuși, ne permitem câteva observații legate de două dintre aspectele amintite mai sus.

În ceea ce privește datarea inscripției, majoritatea cercetătorilor au acceptat data propusă de S. Lambrino, iar D.M. Pippidi concluziona: „după scris, din jurul anului 200 î.e.n.”³. Fără îndoială că cei doi epigrafiști amintiți, singurii care au studiat cu atenție piatra în care fusese săpat decretul, erau și cei mai îndrituiți să propună datarea epigrafei. Totuși, noi nu credem că inscripțiile pontice s-ar lăsa datate atât de exact pe baza analizei paleografice a textelor.

H. Bengtson se gândea la niște limite cronologice cuprinse între dispariția statului celtic din Tylis (212 a.Chr.) și apariția bastarnilor în Peninsula Balcanică (180 a.Chr.)⁴. Același istoric, pe baza unei informații literare⁵, atrăgea atenția asupra interesului lui Antiochos al III-lea în stabilirea de relații cu orașele grecești vest-pontice. Dacă în *IGB I*², nr. 388, r. 3-4 este vorba de cinstirea de către apolloniați a unui strateg al lui Antiochos al III-lea – cum presupunea H. Bengtson⁶ – și nu al lui Antiochos al II-lea – cum judeca G. Mihailov⁷ –, atunci am avea dovada unor legături certe existente între *apoikiai* vest-pontice și regele seleucid până la bătălia de la Magnesia (190 a.Chr.). În această ordine de idei, nu ni s-ar părea deplasat să admitem ipotetic că și Histria ar fi fost interesată în stabilirea unor contacte mai degrabă cu Antiochos al III-lea decât cu un basileus „barbar” din stânga Dunării. Într-un asemenea caz, am putea vorbi de anul 190 a.Chr. ca despre *terminus post quem* pentru datarea evenimentelor relatate de inscripție.

Mult mai delicată decât problema datării inscripției este cea a apartenenței etnice a regelui Rhemaxos, sub a căruia protecție se afla la un moment dat Histria și alte orașe grecești de pe litoralul pontic. În contextul dezbaterii istoriografice au fost invocate argumente de ordin lingvistic, istoric și arheologic, menite a conferi credibilitate diferitelor opinii formulate. Din capul locului considerăm că informațiile arheologice nu ne pot ajuta cu nimic în această privință, dat fiind faptul că documentul nu ne oferă, după părerea noastră, temeiuri

³ *ISM*, I, p. 82.

⁴ H. Bengtson, *op. cit.*, p. 387.

⁵ Appianus, *Syria* II, 6: „... ὁ δ' Αντίοχος αὐτίς ἐφ' Ἑλλησπόντου κατήει, καὶ περὶ πλεῦσας ἐν Χερρόνησον πολλὰ καὶ τότε τῆς Θρακῆς ὑπήγετό τε καὶ κατεστρέφετο. Ἕλληνας δ', ὅσοι τοῖς Θραξίν ὑπήκουον, ἠλευθέρου, καὶ Βυζαντίοις ἐχαρίζετο πολλὰ ὡς ἐπίκαιρον ἐπὶ τοῦ στόματος πόλιν ἔχουσιν”.

⁶ H. Bengtson, *op. cit.*, p. 387 și urm.

⁷ *IGB I*², p. 348 și urm. Pentru Antiochos II se pronunță mai recent Ju.G. Vinogradov și A. Avram; vezi discuția la A. Avram, *ISM*, III, p. 28, 242-244.

pentru a recunoaște în basileul din stânga Dunării „un rege al geților din sudul Moldovei sau din Cîmpia munteană”⁸.

Plecând de la aprecierile primului editor, cei mai mulți cercetători s-au pronunțat cu mai multă sau mai puțină convingere pentru etnia getică a lui Rhemaxos. D.M. Pippidi îl plasează chiar între Dromichaites și Oroles (sau imediat după acesta), „cu multă probabilitate în jurul anului 200 a.Chr.”⁹. Învățatul amintit se sprijină pe date geografice oferite de document, invocă descoperiri monetare din Muntenia și sudul Moldovei și explică în ultimă instanță amestecul lui Rhemaxos în conflictul dintre Histria și Zoltes prin „politică pontică” a regilor de la Dromichaites la Burebista¹⁰. În această ordine de idei, ajungându-se la „politică pontică” a lui Burebista, aceasta este considerată „o încununare a aspirațiilor de veacuri ale regilor de dincolo de Dunăre în direcția coloniilor grecești de pe țărmul apusean – și chiar nordic – ale Pontului Euxin”¹¹. Noi ne permitem să mai observăm în treacăt că așa-numita „politică pontică” a lui Burebista a însemnat distrugerea totală a Olbiei și jefuirea și distrugerea parțială a celorlalte cetăți nord-vest pontice, printre care se număra și Histria¹².

Referitor la datele geografice oferite de inscripție, observăm că ele ne permit să stabilim doar că Rhemaxos venea din stânga Dunării. Pentru o localizare mai exactă datele numismatice vor fi suficient de relevante doar atunci când vor fi descoperite monede cu numele basileului amintit. Iar cât privește situația politică existentă la Dunărea de Jos la sfârșitul secolului al III-lea și începutul secolului al II-lea a.Chr., aceasta ar putea fi invocată cu același succes și pentru a susține apartenența celtică a lui Rhemaxos, așa cum procedează P.O. Karyškovskij¹³. Într-o publicație ulterioară acesta reia discuția, întrebându-se dacă nu cumva puternicul dinast chemat împotriva tracilor lui Zoltes să fi fost un rege al galaților, a cărui regat s-ar fi aflat în bazinul inferior al Siretului¹⁴.

Întorcându-ne la textul decretului, observăm că singurele date sigure pe care le-am putea invoca în această privință le constituie numele regelui și numele regiunii în care-și fac apariția tracii lui Zoltes, regiune în care se aflau și alte orașe grecești în afară de Histria – [εἰς τὴν] Σκυθίαν. Mai puțin sigur este numele fiului regelui – Phrad[mon]. În privința acestuia D.M. Pippidi scria: „... din numeroasele lecțiuni posibile ΦΡΑ[ΔΜΟΝ] ni se pare cea mai puțin probabilă”¹⁵, dar, în același timp, nu oferea nici un exemplu mai potrivit „din numeroasele lecturi posibile”. Iar argumentul lingvistic era lăsat la o parte „pentru bunul motiv că de la deschiderea discuției s-au făcut în această privință, fără rezultate concludente, toate aprecierile cu putință”¹⁶.

În pofida eforturilor depuse de mai mulți specialiști și, îndeosebi, de către îngrijitorul corpusului de inscripții histriene de a demonstra că Rhemaxos era o căpetenie a geților din Cîmpia munteană, ni se pare suspicios faptul că atât numele acestuia, cât și numele fiului său Phrad[mon] nu se întâlnesc în corpusul de nume tracice a lui Detschew¹⁷ nici măcar la nivel de radical ori sufix¹⁸. Cunoaștem în schimb un radical

⁸ ISM, I, p. 86. Considerațiile lui S. Lambrino asupra etniei și plasării teritoriale a statului lui Rhemaxos, fără a fi întemeiate pe argumentare serioasă, au fost preluate *ad litteram* de majoritatea cercetătorilor români și de către unii din Europa de vest. Vezi în acest sens și observația lui I.I. Russu, *Zoltes și Rhemaxos*, în *Apulum*, VI, 1967, p. 124: „... în unele privințe s-a imprimat textului o interpretare unilaterală, eronată, influențând negativ cercetarea și deci cunoștințele istorice asupra perioadei zisă Latene-elenistică a zonei sud-estice a României”.

⁹ D.M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, București, 1967, p. 210. Comp. I.I. Russu, *op.cit.*, p. 132: „Rhemaxos a fost proclamat în pripă «get, geto-dac», prin niște argumente generice, vagi, lipsite de consistență”.

¹⁰ D.M. Pippidi, *op.cit.*, p. 214.

¹¹ *Ibidem*, p. 217. Comp. I.I. Russu, *op.cit.*, p. 134: „R(hemaxos) nu poate fi plasat în Bărăgan ori în sudul Moldovei, sau chiar împins în Carpați spre a-i dovedi «caracterul geto-dacic» decât prin forțarea argumentării pur formale și diversiuni, ignorând stările de fapt, realitățile oglindite în documentele epocii elenistice, care indică destul de limpede situația etno-culturală și raportul de forțe politico-militare la gurile Dunării”.

¹² Informații literare la Dio Chrysostomos, XXXVI, 4. Este foarte probabil ca „politică pontică” a lui Burebista să fie reflectată în cazul Histriei și de un decret databil către jumătatea secolului I a.Chr. (ISM, I 54). Vezi, de altfel, propriile considerații ale lui D.M. Pippidi, *op.cit.*, 1967, p. 540 și urm.

¹³ P.O. Karyškovskij, *Istria i ee sosedi na rubeže III-II vv. do n.e.*, în *VDI*, 1971, 2, p. 36 și urm. Comp. I.I. Russu, *op.cit.*, p. 136: „Teritoriul de la vest de Hypanis (Bug), eventual la vest de Tyras (Nistru), avea o bază etnică și forme de organizare politică scitice (nu celtice, bastarnice ori geto-dacice). În acest mediu trebuie plasat regatul lui Rhemaxos”.

¹⁴ P.O. Karyškovskij, I.B. Klejman, *Drevnij gorod Tira. Istoriko-arheologičeskij očerk*, Kiev, 1985, p. 71-72.

¹⁵ D.M. Pippidi, *op.cit.*, 1967, p. 310.

¹⁶ *Ibidem*, p. 272.

¹⁷ D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Wien, 1976.

¹⁸ Pentru Φράδμων ca nume grecesc vezi observațiile lui I.I. Russu, *op.cit.*, p. 137 și trimiterile bibliografice de la nota 31.

iranian *frad-* și chiar nume ca Φραδασμενης ori Phradates¹⁹. Iar dacă pe piatră s-a păstrat Φραδα[...] sau Φραα[...]²⁰ și nu Φραδ[...], atunci, indiferent de restituirea numelui fiului lui Rhemaxos, antroponimia iraniană a acestuia nu mai poate fi pusă la îndoială²¹. De aici și pleacă, probabil, insistența lui D.M. Pippidi de a refuza valabilitatea reconstrucției numelui Φραδ[μouv] propusă de G. Glotz și acceptată de S. Lambrino, în pofida faptului că nu are – cum recunoaște singur – o soluție mai bună. Pe de altă parte, încă M.I. Rostovtzeff se pronunțase pentru «scitismul» celor doi regi²², urmat de L. Robert²³, iar I.I. Russu avea să aducă argumente nu ușor de combătut în sprijinul acestei determinări etnice²⁴.

Așa cum s-a atras deja atenția²⁵, termenul de Scythia apare aici pentru prima dată într-o inscripție din Dobrogea pentru a desemna teritoriul dintre Dunăre și mare, cu circa două secole înainte de a întâlni același apelativ la Strabon²⁶. În contextul unei discuții în care, din cauza insuficienței argumentelor, au fost formulate atâtea ipoteze, n-am putea oare presupune că apelativul de *Scythia* apare în vocabularul histrienilor și, respectiv, a lapidului pentru a desemna ținutul Dobrogei într-o perioadă când orașul și teritoriile adiacente, la fel ca și Olbia nord-pontică, se aflau sub protectoratul unui regat scit?

2. Inscripția lui Protogenes (IosPE I² 32)

Frumoasa și „fericita” ctitorie milesiană de pe malul vestic al Hypanis-ului s-a impus de timpuriu și într-o măsură mai mare decât alte *apoikiai* pontice atenției istoriografiei moderne și prezintă în continuare un interes deosebit pentru numeroși specialiști în primul rând datorită recoltei remarcabile de inscripții. Printre acestea un loc aparte îl ocupă decretul în cinstea lui Protogenes, considerat de unii specialiști drept cea mai importantă mărturie epigrafică de sorginte nord-pontică²⁷, descoperit nu se știe unde și când²⁸, dar care a intrat în circuitul științific încă din anii 20 ai secolului XIX²⁹. Epigrafa a fost reluată de numeroase ori, rămânând consacrată prin forma sub care a apărut în trei ediții datorate unor epigrafiști de mare autoritate: A. Boeckh³⁰, V.V. Latyšev³¹ și G. Dittenberger³². În pofida unei discuții istoriografice deosebit de prolifică, documentul mai păstrează încă semne de întrebare, iar studiul său se impune în continuare ca o condiție *sine qua non* pentru cel interesat de aspectele politice și realitățile demografice ale istoriei lumii pontice în perioada elenistică. O analiză exhaustivă a inscripției implică numeroase probleme legate de domeniul economic-financiar, administrativ, militar, religios, ca și de viața socială și politică a orașului. În contextul acestui demers ne propunem să abordăm doar aspectele referitoare la istoria politică a Olbiei într-o anumită perioadă din istoria ei milenară.

¹⁹ F. Justi, *Iranisches Namenbuch* (Reprografischer Nachdruck der Ausgabe Marburg), Hildesheim, 1963.

²⁰ Cum presupune I.I. Russu, *op.cit.*, p. 137-138, care invocă nume iraniene precum Φραδατης, Φραδασμενης, Φραατης, Φραατακης.

²¹ Citez și remarca lui A. Avram din referatul scris pe marginea tezei mele de doctorat, p. 6: „În ceea ce privește comentariul rezervat decretului în cinstea histrianului Agathokles, fiul lui Antiphilos, rețin mai ales buna argumentație – decisivă, după părerea mea – dezvoltată de autor pe urmele lui I.I. Russu în favoarea scitismului dinastului Rhemaxos și a fiului său”.

²² M.I. Rostowzew, *Skythien und der Bosphorus, I: Kritische Übersicht der schriftlichen und archäologischen Quellen*, Berlin, 1931, p. 493, n. 1.

²³ L. Robert, *Epigraphie*, în *Encyclopédie de la Pléiade. L'histoire et ses méthodes*, Paris, 1961, p. 463: „... un décret d'Istros fait connaître le roi de Scythes Rhemaxos, le tribut qu'on lui paye, cependant que les récoltes de la campagne sont rentrées en hâte sous la protection d'une troupe d'archers”.

²⁴ I.I. Russu, *op.cit.*, p. 133 și urm. și concluzia de la p. 136: „Ținând cont de aceste realități topografice și de cadrul etnic-politic..., este nu numai posibil, ci apare chiar ca necesar să se admită în principiu etnicitatea scitică a lui Rhemaxos, al cărui antroponim trebuie să fie de aceeași proveniență lingvistică”.

²⁵ Vezi *ISM*, I, p. 89.

²⁶ Strabon VII 4, 5 și VII 5, 12.

²⁷ Vezi e.g. Elis H. Minns, *Scythians and Greeks. A survey of ancient history and archaeology of the north coast of the Euxine from the Danube to the Caucasus*, Part I-II, New York, 1965 (reproducerea ediției Cambridge, 1913), p. 460: „It is perhaps the most important epigraphic document from the Scythian region”.

²⁸ V.V. Latyšev, *IosPE*, I², p. 43: *Quando lapis repertus sit, non constat*.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *CIG*, II 2058.

³¹ *IosPE*, I² 32.

³² *SIG*, I⁴ 495.

În această ordine de idei, plecând de la analiza internă a documentului, am putea reliefa următoarele momente: 1) Regele Saitapharnes³³ sosește în apropierea Olbiei și cere daruri de trecere (τὰ δώρα τῆς παρόδου, A, r.11); 2) Situația financiară grea prin care trece comunitatea îi obligă pe arhonți să amanezeze vasele sacre (τὰ ἱερὰ ποτήρια, A, r.14-15) pentru 100 de galbeni unui străin – Polycharmos – pentru care caracterul sacru al acestora apărea mai puțin relevant în comparație cu suma împrumutată (mică, de altfel); 3) O mulțime de *sai* vin și cer daruri (ἀθρόων παραγενομένων Σαίων ἐπὶ τὴν τῶ δώρων, A, r.33-34), iar orașul trebuie să-l mulțumească în această privință nu numai pe rege ci și pe mulții *skeptuchi* (πολλοὶ μὲν σκηπτούχοι, A, r.42); 4) Trimiterea unei solii la reședința regelui (παραθέντος τε τοῦ στόλου εἰς βασιλεία, A, r.45) implica cheltueli peste puterile cetății și putu fi rezolvată prin mărinimia lui Protogenes; 5) Saitapharnes apare pentru a doua oară, de partea cealaltă a râului (εἷς τὸ πέραν, A, r.84) după daruri (ἐπὶ θεραπείαν, A, r.84), rămâne nemulțumit de suma primită și pornește în campanie împotriva orașului. În pofida caracterului lacunar, decretul ne lasă să înțelegem că au fost trimiși la rege alți soli, care l-ar fi împăcat printr-o sumă mai mare de 900 galbeni, oferită tot de euergetul onorat; 6) *Galatii* aliați cu *scirii* intenționau să atace orașul în timpul iernii, iar cruzimea primilor fiind cunoscută, neamuri ca *thisamații*, *scitii* și *saudarații* căutau refugiu după zidurile Olbiei; totodată, în fața primejdiei iminente, mulți străini și cetățeni părăseau orașul; 7) Toți sclavii și *mixellenii* din împrejurimi au fost corupți de dușman (ἐφθάρθαι μὲν τὴν οἰκετείαν ἄπασαν καὶ τοὺς τῆμ παρώρειαν οἰκούντας Μιξέλληνας, B, r.15-17), deși în războiul anterior luptaseră de partea olbienilor.

În momentul când încercăm să inserăm datele multe și interesante oferite de inscripție în contextul istoriei Olbiei și a teritoriilor nord și nord-vest pontice prima și cea mai importantă întrebare pe care ne-o punem este cea a datei documentului, despre care se știa exact de la început în ce zi a lunii a fost decretat de Sfat și Popor (Ἐδοξε βουλῆι καὶ δήμῳ[ι] εἰκάδι). Dar în ceea ce privește stabilirea secolului în care fusese proclamat decretul în cauză, specialiștii au avut nevoie de două veacuri de discuții istoriografice pentru a ajunge la un consens. Până la apariția ediției Boeckh fusese enunțate deja mai multe opinii diferite asupra acestei probleme. „Părintele epigrafiei grecești” însuși se pronunța pentru o datare în secolul II sau I a.Chr.³⁴

V.V. Latyșev vorbea de secolul III a.Chr.³⁵, datare susținută de Ellis H. Minns³⁶ și precizată de M.I. Rostovtzeff, care susținea plasarea documentului la începutul secolului III a.Chr.³⁷, și de G. Dittenberger, care lega evenimentele menționate de inscripție de existența regatului de la Tylis între 278-213 a.Chr., optând pentru datarea acestora în a doua jumătate a secolului³⁸. Conform cercetărilor recente, *bastarnii*, identificați cu *scirii* din decretul în cinstea lui Protogenes, sunt plasați în împrejurimile Olbiei începând cu circa 233 a.Chr.³⁹. În literatura de specialitate din ultimile trei decenii a devenit quasi-unanim acceptată data propusă de T.N. Knipovič și P.O. Karyškovskij – în jur de 200 a.Chr.⁴⁰

În ceea ce ne privește, consider că până la apariția unor eventuale noi mărturii epigrafice edificatoare în această privință și ținând cont de rezultatele săpăturilor arheologice efectuate la Olbia și în *chora* orașului în ultimile decenii, putem insista deocamdată asupra unei datări a decretului în cinstea lui Protogenes între jumătatea secolului III, până când durează perioada de înflorire a orașului elenistic⁴¹, și 214-212, anii distrugerii regatului celtic de la Tylis de către traci⁴².

Decretul în discuție a fost redactat într-o perioadă când orașul trecea printr-o criză internă marcată de spectrul foametei și de astenia banului public. În acest context devine posibilă apariția unui euerget de tipul lui

³³ Pentru Saitapharnes ca una dintre căpeteniile primelor triburi sarmatice apărute în regiunea nord-vest pontică vezi M.B. Ščiukin, *O galatach i date dekreta Protogena*, în *Skifija i Bospor (materialy konferencii pamjati akademika M.I. Rostovtseva)*, Novočerkask, 1993, p. 97.

³⁴ *CIG*, II, p. 82: „... aetati tituli n. 2058, secundo vel primo opinor ante Christum saeculo”. Ibidem, p. 84: „... tituli n. 2058 aetate, secundo fere vel primo ante Christum saeculo delegat”.

³⁵ *IosPE*, I², p. 52: „... satis mihi videor probasse titulum ad tertium a.Chr. saeculum esse referendum”.

³⁶ Ellis H. Minns, *op.cit.*, p. 463: „Thereby the puts bock Protogenes into the IIIrd century”.

³⁷ M.I. Rostovtzeff, *Iranian and Greeks in South Russia*, Oxford, 1922, p. 70, 87.

³⁸ *SIG*, I⁴, p. 738: „... cum Sternuo anno fere 230 tribuas”.

³⁹ DNP, II, col. 487.

⁴⁰ T.N. Knipovič, *K voprosu o datirovke ol'vijskogo dekreta v čest' Protogena*, în *VDI*, 1966, p. 149; P.O. Karyškovskij, *Do pitann'ja pro datu ol'vijs'kogo dekreta na čest' Protogena*, în *Archeologija*, 21, 1968, p. 104-105.

⁴¹ Vezi mai recent Ju.G. Vinogradov, S.D. Kryžickij, *Olbia: eine altgriechische Stadt im nordwestlichen Schwarzmeerraum*, Leiden, 1995, p. 138 și urm.

⁴² DNP, VI, col. 394. M.B. Ščiukin, *op.cit.*, p. 105 propune recent, pe baza datelor istorice și a evidenței arheologice, o dată anterioară anului 216 a.Chr.

Protogenes, care aplicând principiul răspândit în lumea elenistică *do ut des* devine un fel de *maîtres de la politique*⁴³ în viața *apoikiei* de la limanul Bugului. Dificultățile de natură economico-financiară pe care le înfruntă Olbia se leagă nemijlocit de perturbările importante survenite în tabloul etnic al regiunilor nord și nord-vest pontice sub presiunea triburilor sarmate din est și a celor traco-getice și celtice din vest⁴⁴.

Olbienii sunt nevoiți să-și răscumpere independența și să-și apere teritoriul de pustiiri prin plata tributului și prin daruri destinate regelui și nobililor *sailor*. Conform opiniei predominante în literatura de specialitate din ultimul timp, acești *sai*, așa cum propunea încă A. Boeckh⁴⁵, urmează a fi identificați nu cu scitii regali⁴⁶, ci cu sarmații regali⁴⁷.

Așa cum reiese din informațiile oferite de documentul discutat, agresivitatea nomazilor din est (sarmați sau scitii) poate fi temperată prin anumite sume plătite mai mult sau mai puțin regulat. Alte neamuri din vecinătate, ca thisamații, scitii și saudarații, locuind la vest de Hypanis, dar oricum în apropierea *apoikiei* milesiene, din moment ce încercau să se adăpostească după zidurile Olbiei de teama *galatilor*⁴⁸, fac cauză comună cu elenii în fața primejdiei. Iar cu „barbarii” de etnie celtică, germanică și tracică, care dădeau năvală dinspre vest, olbienii sunt nevoiți să poarte războaie⁴⁹. Inscripția îi menționează pe *galatii* aliați cu *scirii*. Privitor la identificarea *galatilor* cu celții⁵⁰, întemeietori către 278 a.Chr. în Tracia al unui stat cu centrul la Tylis, argumente rezistente în timp au adus W.A. Schmidt⁵¹ și V.V. Latyšev⁵². În ceea ce privește etnia *scirilor* discuția rămâne în continuare deschisă⁵³. Printre neamurile dornice de a se retrage după zidurile olbiene atunci când devenise iminentă o invazie a *galatilor*, în afară de scitii, sunt menționați thisamații și saudarații. Ambele etnonime desemnau, după opinia celor mai mulți cercetători, triburi sarmatice sedentarizate⁵⁴.

⁴³ Ju.G. Vinogradov, *Griechische Epigraphik und Geschichte des nördlichen Pontosgebietes*, în *Pontische Studien*, p. 91 și urm.

⁴⁴ M.I. Rostovtzeff, *op.cit.*, p. 70; Ju.G. Vinogradov, *op.cit.*, p. 88 și urm.; Ju.G. Vinogradov, S.D. Kryžickij, *op.cit.*, p. 138 și urm.

⁴⁵ *CIG*, II, p. 84: „Quo minus probabile est Sais fuisse Scythas; magis consentaneum, Sauromaticam vel Sauromatis affinem Maoticam esse gentem, quae aliquando post Tanain transgressa Scytharum occupavit sedes”.

⁴⁶ E.g. Ellis H. Minns, *op.cit.*, p. 463; M.I. Rostovtzeff, *op.cit.*, p. 87.

⁴⁷ Mai nou Ju.G. Vinogradov, *Griechische Epigraphik...*, p. 88, nota 98 cu trimitere la păreri mai vechi exprimate de Karyškovski și Mačinski. Istoricul moscovit vorbește chiar de un protectorat exercitat de Saitapharnes asupra Olbiei, care n-ar fi afectat însă suveranitatea politică a orașului și care s-ar fi extins – ca și în perioada anterioară – exclusiv asupra domeniului economic, vezi Ju.G. Vinogradov, S.D. Kryžickij, *op.cit.*, p. 140.

⁴⁸ În această ordine de idei nu putem fi de acord cu M.I. Rostovtzeff, *op.cit.*, p. 87, care-i plasează pe scitii, saudarații și thisamații între Bug și Nipru: „One feels that the little tribes, of different nationality, established in the steppes between Dnieper and Bug, Scythians, Sauratians, Thisamatians, were mortally afraid of the advancing Galatians and Scirians and were desirous of finding refuge and security behind the Olbian city walls...”. Mai aproape de realitate ni se pare părerea exprimată încă de A. Boeckh, *CIG* II, p. 82: „Inter Tyram vero et Hypanim ... una cum Thiasamatis et Saudaratis resident Scythae, illa in terra sane Galatis adeo inferiores, ut Olbiae moenibus ab his sese defendere cupiverint: unde tamen cave colligas, non superfuisse alios Scythas inter Hypanim et Tanain, de quibus locis in illo titulo nihil dicitur, sed de solis cis Hypanim Scythis”.

⁴⁹ Alte referiri epigrafice decât *IosPE I² 32* privitor la această problemă la Ju.G. Vinogradov, *Olbia. Geschichte einer altgriechischen Stadt am Schwarzen Meer*, Konstanz, 1981, p. 32.

⁵⁰ Cel mai nou vezi DNP, VI, s.v. *Kelten*, col. 387 și col. 394-397. Altfel credea Kretschmer, s.v. *Sciri*, în *RE*, II, A. 1, col. 824-825: „Unter den Galatern sind hier die Bastarnen zu verstehen”.

⁵¹ W.A. Schmidt, *Das olbische Psephisma zu Ehren des Protogenes*, în *Rheinisches Museum für klassische Philologie*, 4, 1835-1836, p. 357 și urm.

⁵² V.V. Latyšev, *Issledovanija ob istorii i gosudarstvennom stroe goroda Ol'vii*, Sankt Petersburg, 1887, p. 69-76.

⁵³ Contribuția lui Kretschmer amintită mai sus rămâne într-o anumită măsură confuză și este oarecum depășită: „Auch wurde der Name der Bastarner zum Teil als Kollektivbegriff gefaßt für eine Gruppe der östlichen Germanen (so von Plinius), zu denen auch die S(ciri) gerechnet wurden”. Recent o bibliografie a problemei oferă Ju.G. Vinogradov, *Političeskaja istorija ol'vijskogo polisa VII-I vv. do n.e. Istoriko-epigrafičeskoe issledovanie*, Moscova, 1989, p. 181-182, n. 16.

⁵⁴ Vezi Ju.G. Vinogradov, *Griechische Epigraphik...*, p. 88, n. 98. În literatura mai veche etnia acestora rămânea nedefinită. Astfel, spre exemplu, *SIG*, I⁴ 495, n. 24 la p. 741 pentru Θισαματαί: «Hanc gentem et Saudaratas in occidentali Hypanis ripa, inter Olbiam et Galatas habitasse veri simile est». Comp. E. Diehl, s.v. *Thisamatai*, în *RE*, Supp. VI, col. 1285: „Volk unbestimmter Stammeszugehörigkeit, Anfang des 3. Jhds., wohnhaft in der Steppe zwischen Bug und Dnjepr, bekannt nur aus der Protogenesinschrift”. Ultimul autor nu făcea decât să-l repete pe G. Dittenberger și, mai ales, pe M.I. Rostovtzeff, *op.cit.*, p. 87. Referitor la opinia savantului rus noi ne-am exprimat părerea mai sus.

Foarte interesante sunt și rândurile 15-20 de pe latura B a inscripției, intens discutate în literatura de specialitate: ...ἐφθάρθαι μὲν τὴν οἰκετεῖαν ἅπασαν καὶ τοὺς τῆμ παρῶρειαν οἰ/κοῦντας Μιξέλληνας, οὐκ ἐλάττους ὄν/τας τὸν ἀριθμὸν χιλίων καὶ πεντακοσίων,/ τοὺς ἐν τῷ προτέρῳ πολέμῳι συμμαχήσαντας/ ἐν τῇ πόλει...

În ceea ce privește termenul οἰκετεία, atât sursele literare antice, cât și izvoarele epigrafice îl folosesc în majoritatea cazurilor pentru a desemna sclavii în general ori sclavii casnici⁵⁵. Au fost aduse argumente și în sensul identificării acestora cu un fel de «perieci» în cazul orașelor nord- și nord-vest-pontice⁵⁶. Personal, consider mai apropiată de realitate opinia conform căreia termenul respectiv desemnează în decretul olbian sclavi casnici⁵⁷.

Din literatura de specialitate cunoscută nouă am reținut intenția cercetătorilor de a găsi, făcând apel la autorii antici și la sursele epigrafice, o definiție general valabilă a mixelenilor⁵⁸. În ceea ce ne privește, nu credem în oportunitatea unei asemenea determinări și vedem utilitatea continuării cercetărilor în această direcție, prin reluarea problemei ținând cont de particularitățile cronologice și geografice ce însoțesc diferitele menționări ale populațiilor amestecate.

Cele doar câteva aspecte pe care le-am adus în discuție în contextul acestui studiu prezintă decretul în cinstea lui Protogenes drept o cronică neprețuită pentru istoria Olbiei și a teritoriilor nord-vest-pontice în general într-o perioadă când tabloul etnic al regiunii suferise modificări importante.

3. Inscripția lui Diophantos (IosPE I² 352)

Decretul în cinstea lui Diophantos descoperit în 1878⁵⁹ constituie pagina cea mai densă din analele apoikiei doriene din sudul peninsulei taurice și, în același timp, oferă date extrem de importante privitoare la topografia și istoria Crimeii în perioada lui Mithridates Eupator⁶⁰. Rezumând conținutul epigrafei, observăm că aceasta constă din două părți, marcate ca atare de către lapicid.

Din prima parte a textului aflăm că Diophantos Asklepiodoros din Sinope este chemat (παρακληθεῖς, I, r. 5) de către Mithridates Eupator să conducă războiul purtat de chersonesiți împotriva sciților. Prima din șirul faptelor memorabile ale acestuia constă în trecerea oastei de partea cealaltă – εἰς τὸ πέραν (I, r. 6)⁶¹ –, unde îi înfrânge într-o luptă pe „barbarii” conduși de regele Palakos⁶², făcând astfel ca Mithridates să fie primul care a

⁵⁵ LSJ, p. 1202, s.v. οἰκετεία, η: household of slaves, cu trimitere la IosPE, I² 32 B 15 (Olbia).

⁵⁶ D.M. Pippidi, *În jurul relațiilor agrare din cetățile pontice înainte de cucerirea romană, în Contribuții la istoria veche a României*, București, 1967, p. 120-166; idem, *Le problème de la main d'oeuvre agricole dans les colonies grecques de la mer Noire*, în *Scythica Minora. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la mer Noire*, București – Amsterdam, 1975, p. 65-80.

⁵⁷ Ju.G. Vinogradov, *Griechische Epigraphik...*, p. 87, n. 95: „...Meiner Ansicht nach ist der Kontext der Beschlüsse sowohl für Protogenes (IosPE, I² 21 B. 15/16) als auch für Diophantos (IOSPE, I² 352, 9) so neutral und enthält so wenig Information, daß man lieber bei der traditionellen Deutung οἰκετεία und Ταῦροι παροικοῦντες bleiben sollte”.

⁵⁸ Astfel, CIG, II, p. 81 și urm.; SIG I⁴ 495, p. 741, n. 26 la Μιξέλληνας; Ju.G. Vinogradov, *op.cit.*, 1981, p. 32. La fel LSJ, p. 1136, s.v. Μιξέλληνας, οἰ, half Greeks half barbarians, mongrel Greeks, cu trimitere și la IosPE I² 32 B 17 (Olbia, III B.C.). Amintim aici și trei studii de sinteză privind problema în cauză: N.B. Šafrenskaja, *O miksellinach*, în *VDI*, 1956, 3, p. 37-48; R. Hošek, *Die Mischbevölkerung*, în *Listy filologické* 106, 1983, p. 157 și urm. și Iris von Bredow, *Der Begriff der Mixellenes*, în *Hellenismus. Beiträge zur Erforschung von Akkulturation und politischer Ordnung in den Staaten des hellenistischen Zeitalters. Akten des internationalen Hellenismus-Kolloquiums 9.-14. März 1994 in Berlin*, ed. Bernd Funck, Tübingen, 1996, p. 467-474.

⁵⁹ IosPE, I², p. 298.

⁶⁰ V.V. Latyšev, *La constitution de Chersonesos en Tauride d'après des documents épigraphiques*, în *BCH*, 9, 1885, p. 266.

⁶¹ Explicația acestui pasaj, rămasă de referință în istoriografie, îi aparține lui P. Foucart, *Décret de la ville de Chersonesos en l'honneur de Diophantos, général de Mithridate*, în *BCH*, 5, 1881, p. 78-79: „Il s'agit de la baie de Sébastopol. Chersonesos étant sur la côte méridionale, il passa sur la côte Nord. L'inscription appelle cette manoeuvre un acte de courage, ἐπ'ἀνδρως. De l'autre côté de la baie, en effet, Diophantos était en pays ennemi et exposé à une attaque subite”. Comp. CIG II⁴ 709, p. 343, n. 5: „Transgressus est sinum maris angustum cuius in ripa meridionali sita erat urbs Chersonesus (prope Sebastopolin hodiernam)”. Vezi și T. Reinach, *Mithridates Eupator, König von Pontos*, Leipzig, 1895, p. 55: „... einige Stadien vor der Umwallung begann «das Jenseits», eine unbekannte Wüste!”.

⁶² IosPE, I², p. 305: „Palacum Scytharum regem unum e quinquaginta sive octaginta Sciluri filius fuisse tradit Strabo VII, 4, 3.”; Vezi și E. Diehl, s.v. Palakos, în *RE XVIII*. 2, 1942; col. 2498-2499.

înălțat un trofeu după o victorie asupra sciților: πρῶτον ἀπ' αὐ[τῶ]ν ἐπόησε βασιλέα Μιθραδάταν Εὐπάτορα τρόπαιον ἀναστᾶσαι (I, r. 8-9)⁶³. În continuare strategul i-a supus pe taurii din împrejurimi (τοὺς δὲ παροικοῦντας Ταύρους I, r. 9)⁶⁴, în a căror teritoriu întemeiază un oraș⁶⁵, pentru ai putea menține pe aceștia în ascultare⁶⁶. Săvârșește apoi într-un timp scurt în ținuturile Bosporului multe fapte demne de amintit – πoλλὰς καὶ μεγάλας ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ πράξεις ἐπιτελέσας (I, r. 11)⁶⁷ – până să pătrundă în mijlocul Scythiei (εἰς μέσαν τῶν Σκυθίαν, I, r. 12) unde cucerește două orașe: τὰ βασιλεία Χαβαίου καὶ Νέαν πόλιν (I, r. 13)⁶⁸ aducându-i pe sciți în supunerea Regelui pontic. În total dezacord cu tendința idealizantă în descrierea neamurilor „barbare” în general și a celor nordice în deosebi, covârșitoare în istoriografia greacă odată cu Ephoros⁶⁹, inscripția vorbește despre înclinația innăscută a sciților spre sperjur (τῶν ἐμφυτῶν [αὐ]τοῖς ἄθεσίαν (I, r. 15-16)⁷⁰, care-i determină să se revolte împotriva situației lor de supuși recenți ai lui Mithridates, survenită – rămâne de înțeles – în urma unei înțelegeri întemeiată pe jurăminte. Ca rezultat, asistăm la o nouă campanie a lui Diophantos împotriva cetăților scitice: ... ἐπὶ τὰ παραθαλάσσια Κερκινίτιν (I, r. 20) ... καὶ τὰ Τείχη⁷¹, ... τὸν Καλὸν λιμένα (I, r. 21). Palakos adună noi forțe, avându-i de data aceasta ca aliați și pe reuxinali (τῶν Ῥευξιναλῶν ἔθνος, I, r. 23)⁷². Pentru a ridica moralul propriilor soldați preoții chersonesiti invocă semnele de bun augur trimise de zeița protectoare a orașului – ἃ διὰ παντὸς Χερσονασιτῶν προστατοῦσα [Παρ]θένοσ (I, r. 23-24)⁷³.

A doua parte a decretului acordă mai multă atenție evenimentelor petrecute în ținuturile Bosporului, unde Diophantos reglementează frumos și util (καλῶς καὶ συμφερόντως, II, r. 33) treburile vamale pentru Mithridates Eupator. Între timp sciții se răscoală în frunte cu Saumakos și-l omoară pe Pairisades V. Diophantos însuși evită aceeași soartă datorită chersonesitelor, care-i trimit o corabie pentru a se putea refugia

⁶³ Asemănător Justinus XXXVII, 3, 1. Acest motiv, dezvoltat de propaganda oficială de la curtea regelui Pontului, este analizat într-un studiu recent de H. Heinen, *Mitridat VI Eupator i narody Severnogo Pričernomor'ja*, în *Archeologija*, 1993, 4, p. 24-31.

⁶⁴ P. Foucart, *op.cit.*, p. 79: „... les Tauri, peuple distinct de Scythes, qui occupait le rivage méridional de la Crimée depuis Theodosia jusqu'aux parties mêmes de Chersonésos”. La fel CIG, II⁴ 709, p. 343, n. 8: „In meridionali Chersonesi Tauricae litore inter Theodosiam et Chersonesum urbes”.

⁶⁵ Strabon, VII, 4, 7: „Ἐν δὲ καὶ Εὐπατόριόν τι, κτίσαντος Διοφάντου, <τοῦ> Μιθριδάτου στρατηγούντος”.

⁶⁶ P. Foucart, *op.cit.*, p. 79; V.F. Gajdukevic, *Das Bosporanische Reich*, Berlin – Amsterdam, 1971, p. 313.

⁶⁷ S. Zébélev, *L'abdication de Pairisadès et la révolution scythe dans le Royaume du Bosphore*, în *REG*, 49, 1936, p. 25 leagă această mențiune exclusiv de activitatea diplomatică a lui Diophantos, care l-ar fi convins pe Pairisades V (anii de domnie ca. 140–111, cf. Ju.G. Vinogradov, în M.I. Rostowzew, *Skythien und der Bosphorus*, II: *Wiederentdeckte Kapitel und Verwandtes*, übersetzt und herausgegeben von Heinz Heinen in Verbindung mit G.M. Bongard-Levin und Ju.G. Vinogradov, Stuttgart, 1993, p. 223) să cedeze tronul și implicit apărarea Bosporului către Mithridates: „L'agrément de Pairisades à une telle proposition était un brillant succès diplomatique de Diophantos... De là, cette allusion aux «grand actes», les contemporains le savaient bien; mais comme cela n'avait pas directement rapport aux affaires de Chersonès, il était inutile d'entrer dans le détail”. Această explicație este considerată convingătoare (*convincingly*) de către B.C. McGing, *The foreign policy of Mithridates VI Eupator, King of Pontus*, Leiden, 1986, p. 52-53. Ideea este acceptată și dezvoltată de Ju.G. Vinogradov, *Die Votivinschrift der Tochter des Königs Skiluros aus Pantikapaion und Probleme der Geschichte Skythiens und der Bosphorus im 2. Jh. v.Chr.*, în *Pontische Studien*, p. 546 și urm.

⁶⁸ *IosPE*, I², p. 505: „Scytharum castella ubi fuerint sita, nondum certo constat”. Comp. S.J. Saprykin, *Heraclea Pontica and Tauric Chersonesus before Roman Domination (VI–I Centuries B.C.)*, Amsterdam, 1997, p. 277.

⁶⁹ A se vedea M.I. Rostovtzeff, *op.cit.*, 1931, p. 7 și urm.

⁷⁰ Vezi caracterizarea similară a tracilor în decretul lui Agathocles, *ISM*, I, 15, r. 40: [παρ]βά[ν]των δὲ τῶν Θρ[α]κῶν τοὺς ὄρ[κ]ους καὶ τὰς ὁμο[λο]γίας.

⁷¹ Termenul apare menționat în jurământul chersonesitelor, *IosPE* I² 401, 3-5: [κ]αὶ ἦρωας ὅσοι πόλιν καὶ χώραν/ καὶ τείχη ἔχοντι τὰ Χερσονασιτῶν. F.G. Maier, *Griechische Mauerbauinschriften*, zweiter Teil: *Untersuchungen*, Heidelberg, 1961, p. 113, nota 211 înțelegea prin τείχη zidurile orașului: „Die Verpflichtung zur Verteidigung der Stadtmauern enthält der Bürgereid von Chersonesos...”. Cu o opinie contrară, întemeiată pe argumente convingătoare, vine L. Robert, *Recenzie la: Franz Georg Maier, Griechische Mauerbauinschriften...*, în *Gnomon*, 42, 1970, p. 600: „Un τείχος est là une forteresses du territoire de Chersonasos, et non la muraille de la ville...”; vezi și *BE*, 1971, nr. 5 și 452.

⁷² CIG, II⁴ 709, p. 344, n. 15: Ῥωξολανοὶ vocantur a scriptoribus. E.g. Strabon, VII, 2, 4; VII, 3, 17: „Οἱ δὲ Ῥωξολανοὶ καὶ πρὸς τοὺς Μιθριδάτου τοῦ Εὐπάτορος στρατηγούς ἐπολέμουν, ἔχοντες ἡγεμόνα Τάσιον”.

⁷³ Epirhaniile zeiței protectoare reprezentau o constantă de secole în viața religioasă a Chersones-ului, constituind unul dintre subiectele tradiției literare locale, așa cum reiese dintr-o epigramă din secolul III a.Chr., *IosPE*, I², 344, r. 2-4: Συρίσκος Ἡρακλείδα τὰ[ρ] ἐπιφαν]εῖας τὰς Πα[ρ]θένου φιλ[ο]πόνως] γράψας.

la Chersones. Strategul avea să revină cu noi trupe trimise în ajutor de Regele Pontului, înăbușă revolta și îl trimite pe conducătorul ei în Pont, restabilind astfel autoritatea lui Mithridates asupra Regatului Bosporan. După încheierea operațiunilor militare personajul cinstit de decret continuă să-i îndatoreze pe chersonesiți față de el prin sprijinul pe care li-l acordă în contextul activității diplomatice a acestora: ταῖς τε πρεσβείαις ταῖς ἀποστελλομένοις ὑπὸ τοῦ δάμου συνεργῶν εἰς πᾶν τὸ συμφέ[ρ]ον Χερσονασίταις εὐ/νοῦν ἑαυτὸν καὶ φιλότιμον παρέχεται (II, r. 44-46).

Inscripția chersonesită pe care o discutăm aici a generat pe parcursul unui secol o discuție istoriografică continuă și prolifică, atât în literatura rusă cât și în cea occidentală, ridicând unele semne de întrebare rămase în vigoare până în prezent sau la care au fost oferite răspunsuri departe de a întruni adeziunea tuturor specialiștilor. După cele câteva ediții apărute la finele secolului XIX și începutul secolului XX⁷⁴ n-au existat practic publicații de sinteză privitoare la istoria Chersones-ului, a Regatului Bosporan, a lui Mithridates VI Eupator ori a Statului scitic din Crimeea, care să nu folosească informații oferite de decretul în cinstea lui Diophantos⁷⁵. În continuare vom insista doar asupra câtorva dintre aspectele desprinse din contextul dezbaterii pe marginea epigrafei în discuție.

Evenimentele relatate țin de perioada de început a domniei lui Mithridates Eupator și coincid cu stingerea dinastiei Spartokizilor care deținuse tronul Bosporan de la 478 a.Chr. Cât privește datarea exactă a diferitelor fapte menționate de document, aceasta a fost, este și rămâne în continuare o problemă de principiu, care nu va ajunge niciodată la o soluție unică, acceptată de toți specialiștii. Personal, ne raliem opiniei conform căreia redactarea decretului aparține ultimului deceniu al secolului II a.Chr., eventual între 110-106⁷⁶.

⁷⁴ P. Foucart, *op.cit.*, p. 70-87; *RIG*, nr. 338, p. 258-260; *IosPE*, I², 352, p. 297-307; *SIG*, II⁴, 709, p. 342-346.

⁷⁵ Oferim aici doar o listă selectivă a acestor publicații: V. Latyšev, *op.cit.*, 1885, p. 265-300; T. Reinach, *op.cit.*, p. 50 și urm.; Ellis H. Minns, *op.cit.*, p. 519 și urm.; E. von Stern, *Die griechische Kolonisation am Nordgestade des Schwarzen Meeres im Lichte archäologischer Forschung*, în *Klio*, 9, 1909, p. 149; idem, *Die politische und soziale Struktur der Griechen am Nordufer des Schwarzmeergebietes*, în *Hermes*, 15, 1915, p. 206 și urm.; M.I. Rostovtzeff, *op.cit.*, 1931, p. 127; S. Žébélév, *op.cit.*, 1936, p. 17-37 (= idem, *Poslednij Perisad i skifskoe vostanie na Bospore*, în *Severnoe Pričernomor'e*, Moscova-Leningrad, 1953, p. 82 și urm.); M.I. Rostovtzeff, *Pontus and its neighbours: the first Mithridatic War*, în *CAH*, 9, 1951, p. 229; idem, *Gesellschafts- und Wirtschaftsgeschichte der hellenistischen Welt*, I-III, Darmstadt, 1955, p. 607 și urm.; S.J. Lurie, *Jeszcze o dekrecie ku czci Diofantosa*, în *Meander*, 14, 1959, 2, p. 67-78; E.L. Kazakevič, *K polemike o vostanii Savmaka*, în *VDI*, 1963, 1, p. 57-70; V.F. Gajdukevic, *op.cit.*, 1971, p. 313 și urm.; D.P. Kallistov, *Die Poliskrise in den Städten der Nördlichen Schwarzmeerküste*, în *Hellenistische Poleis: Krise-Wandlung-Wirkung*, herausgegeben von Elisabeth Charlotte Welskopf, II, Berlin, 1974, p. 581 și urm.; D.B. Šelov, *Der nördliche Schwarzmeerraum in der Antike*, în *Die Geschichte des Altertums im Spiegel der sowjetischen Forschung*, herausgegeben von H. Heinen, Darmstadt, 1980, p. 401; B.C. McGing, *op.cit.*, 1986, p. 50 și urm.; S.J. Saprykin, *op.cit.*, 1997, p. 258 și urm.; Ju.G. Vinogradov, *Der Pontos Euxeinos als politische, ökonomische und kulturelle Einheit und kulturelle Einheit und die Epigraphik*, în *Pontische Studien*, p. 56-57, 60-61; idem, *Eine bisher unbekante Episode aus dem Krieg Mithridates VI. Eupators gegen die Krimskythen*, în *Pontische Studien*, p. 494 și urm.; idem, *Die Votivinschrift...*, p. 526-562 (*passim*). La ultimul autor se găsește citată în bună măsură literatura rusă extrem de bogată referitoare la problema în discuție.

⁷⁶ Amintim câteva păreri exprimate în legătură cu inscripția în cauză. P. Foucart, *op.cit.*, p. 81: «Je crois que la seconde et la troisième campagne sont peu éloignées de la première et que tous les faits sont antérieurs à la première guerre de Mithridates contre les Romains»; *IosPE* I² 352, p. 304: *Titulus ad Mithridates VI Eupatoris bella Scythica*; *SIG*, II⁴, 709, p. 342-343, n. 1: *Bella hic relata non ad Mithridaticum primum, sed ad primas regni Mithridatici annos referenda esse videntur*; Ellis H. Minns, *op.cit.*, p. 518: „... the campaigns of Diophantus in the last decade of the second century.”; p. 519: „This commander, who seems to have urged the expedition, appears to have spent four years almost continuously in the Crimea, probably from 110 to 106 B.C.”; S. Žébélév, *op.cit.*, 1936, p. 23, n. 1: „L'activité de Diophantos a commencé sans doute peu de temps après l'avènement de Mithridate. Les savants ne sont pas d'accord sur la date de ce dernier événement... Reinach, suivi par Geyer, place la première expédition de Diophantos en 110, la deuxième en 109, la troisième en 107, la publication du décret en 107”; Ju.G. Vinogradov, *Der Pontos Euxeinos...*, p. 60: „Wahrscheinlicher war der erste der Pontischen Kriege die um 114 v.u.Z. mit einer Heeresexpedition nach Chersonesos beginnende Krimkampagne”; idem, *Eine bisher unbekante Episode...*, p. 494: „... am Ende des 2. Jhs. v.Chr.”; idem, *Die Votivinschrift...*, p. 543: „... der (Diophantos n.n.) dann um 113 v.Chr. nach Chersonesos kommt”; S.J. Saprykin, *op.cit.*, 1997, p. 263: „... the last decade of the 2nd century B.C.”; *ibidem*, p. 272: „... the arrival of Diophantus to Chersonesus in 110 B.C...”. Data cea mai exactă o propusese T. Reinach, *op.cit.*, p. 61: „... unter dem Archonten Agelas am 19. Dionysios (Januar 106) gefasten Beschluss”, dar fără argumente suficiente pentru a-și impune punctul de vedere.

Inscripția surprinde un moment critic din istoria orașului, survenit spre finalul unei perioade de criză în care intraseră cetățile nord-pontice începând cu a doua jumătate a secolului III a.Chr.⁷⁷, o dată cu perturbările importante suferite de tabloul etnic al regiunii. Relațiile economice, politice, culturale, ori de altă natură stabilite între orașele de pe litoral cu neamurile din interior cad în desuetudine din cauza presiunii crescânde exercitate de sarmați dinspre est și de către populații celtice, germanice și tracice dinspre vest și nord-vest⁷⁸.

Sub presiunea noilor etnii, sciții pierd o bună parte a teritoriilor de la nordul Pontului Euxin, aflate de veacuri sub stăpânirea lor, și ajung către sfârșitul secolului al III-lea – începutul secolului al II-lea a.Chr. să-și exercite influența în peninsula Taúrică și asupra ținuturilor de pe cursul inferior al Niprului și Bugului, impunându-și protectoratul asupra Olbiei. În această perioadă apare Statul sciților târzii din Crimeea, puternic impregnat de influența exercitată de cultura și civilizația elenă, a cărei capitală – Neapolis – și doi dintre regi (Skiluros și Palakos) apar menționați în izvoarele literare și epigrafice. Restrângerea zonei de influență, apariția unei structuri statale mai apropiate de monarhiile elenistice decât de comunitățile nomade, corelate cu trecerea la sedentarism, au impus schimbări importante în viața economică a societății scițice, între care practicarea comerțului devine tot mai importantă și generează tendința de a prelua controlul direct ori indirect asupra centrelor de pe litoral, ca puncte de tranziț în legăturile de schimb dintre lumea pontică și mediteraneană cu stepele de la nordul Mării Negre. Astfel s-ar explica în primul rând protectoratul scițic exercitat asupra Olbiei sub domnia lui Skilurus, ca și stăpânirea unor așezări de pe litoralul nord-vestic al Crimeii, între care Karkinitos, Kalos Limen și τὰ Τείχη. S. Žebelev vedea în direcția generală a presiunii scițice – de la vest spre est – un plan bine conceput, conform căruia „barbarii” căutau să-și supună inițial adversarii mai puțin redutabili pentru ași putea impune finalmente autoritatea și celor mai puternici: mai întâi Olbia, apoi Chersones și în cele din urmă Regatul Bosporan⁷⁹.

În literatura de specialitate din ultimile decenii s-a impus opinia conform căreia conflictul scito-chersonesit a fost născut și alimentat pe parcursul unui secol de cauze economice⁸⁰. *Apoikia* doriană își vedea amenințat teritoriul agricol, care în toate timpurile a constituit prima rațiune de existență a acestei cetăți. Prin aceasta s-ar explica, după părerea noastră, și rândurile 47–50 din jurământul chersonesiților, *IosPE* I² 401: οὐδὲ σίτων ἀπὸ τοῦ πεδίου ἀ[πα]γώγιμον ἀποδωσοῦμαι οὐδὲ ἐξ[α]ξῶ ἄλλαι ἀπὸ τοῦ πεδίου, ἀλλ[ῆ] ἢ εἰς]/ Χερσόνασον.

Atunci când nu-și mai poate apăra teritoriul rural prin forțe proprii Chersones-ul apelează la Mithridates Eupator în virtutea faimei de care se bucura acesta în lumea greacă până la primul război cu romanii, dar mai ales datorită relațiilor tradiționale întreținute cu cetăți de pe litoralul sud-pontic (Heraclea Pontica în primul rând) și cu Regatul Pontului. În acest context ar fi putut fi invocate clauzele tratatului încheiat la 179 a.Chr. cu Pharnaces I⁸¹, conform căruia regele Pontului se obliga să acorde sprijin chersonesiților în cazul unei agresiuni din partea „barbarilor”: ... καὶ ἂν οἱ παρακείμενοι βάρβαροι στρατεύωσιν/ ἐπὶ Χερσόνησον ἢ τὴν κρατουμένην ὑπὸ Χερσονησιτῶν χώραν ἢ ἀδικῶσιν Χερσονησίτας, καὶ ἐπι/καλῶνταί με, βοηθήσω αὐτοῖς, καθὼς ἂν ἢ μοι και/ρός... (r. 14-18). Pe de altă parte, implicarea în conflictul scito-chersonesit constituia pentru Mithridates un prilej potrivit de a-și asigura un cap de pod⁸² într-o zonă unde, de altfel, avea să-și găsească ultimul refugiu, sustrăgându-se brațului răzbunător al Romei.

Diophantos Asklepiodoros din Sinope nu este trimis, ci invitat (παρακλήσεις) de Regele Pontului să conducă războiul împotriva sciților. Acest fapt a fost remarcat încă de primul editor al inscripției, propunându-se în timp acestui fapt diferite explicații⁸³. În această ordine de idei, rezumând discuția, Ju.G. Vinogradov consideră că războiul împotriva sciților fusese purtat încă până la sosirea lui Diophantos, de unul sau mai mulți strategii, care s-au dovedit a fi lipsiți de inițiativă, trebuind să fie schimbați de Mithridates⁸⁴. Personal,

⁷⁷ Către această dată este fixată prin rezultatele săpăturilor arheologice sfârșitul celor mai multe așezări din teritoriul rural al Olbiei, vezi S.D. Kryžickij, N.A. Lejunkskaja, *Ol'vija. Raskopki, istorija, kul'tura*, Nikolaev, 1997, p. 29 și urm.

⁷⁸ Cf. T. Reinach, *op.cit.*, p. 53; M.I. Rostovtzeff, *op.cit.*, 1951, p. 227; Ju.G. Vinogradov, S.D. Kryžickij, *op.cit.*, p. 138 și urm.

⁷⁹ S. Žebelev, *op.cit.*, 1936, p. 21.

⁸⁰ Astfel S.J. Saprykin, *op.cit.*, 1997, p. 261: „So the political conflict between Chersonesus and the Scythian Kingdom was based on economic reasons”.

⁸¹ *IosPE*, I², 402. Comp. Ellis H. Minns, *op.cit.*, p. 519.

⁸² Vezi în acest sens R. Weil, *König Saumakos*, în *ZfN*, 8, 1881, p. 329-330.

⁸³ P. Foucart, *op.cit.*, p. 77: „Dans le principe, il n'était pas, semble-t-il, en service du roi; car celui-ci l'invita et Diophantos consentit à se charger de la guerre contre les scythes”. *IosPE* I², p. 305: „Sed quomodo homo Sinopa natus sub regis Pontici imperio non fuerit, equidem non intellego: probabilius videtur Diophantum ut omnium qui tum Mithridati essent ducum peritissimum a rege prae ceteris esse rogatum, ut difficillimum bellum contra Scythas antea invictos gerendum susciperet”.

⁸⁴ Ju.G. Vinogradov, *Die Votivinschrift...*, p. 543: „Einige Zeit später sieht der pontische König, daß sich die Lage der Dinge nicht zu seinen Gunsten gestaltet, läßt sich überreden, wechselt die alte Führung aus und ernennt den hervorragenden Feldherrn und Diplomaten Diophantos zum Truppenoberbefehlshaber”.

am îndoieli legate de propunerea epigrafistului moscovit, considerând că dacă evenimentele s-ar fi petrecut ca atare, documentul chersonesit n-ar fi trecut cu vederea prilejul de a reliefa meritele lui Diophantos în comparație cu unul sau câțiva predecesori mai puțin capabili.

Subiect controversat au constituit și menționările deplasărilor strategului lui Mithridates în ținuturile Bosporului, primele două în scopuri diplomatice⁸⁵ și a treia pentru a potoli răscoala sciților conduși de Saumakos. Ultimul episod este relatat de inscripție în rândurile 34-36: τῶν περὶ Σαύμακον Σκυθᾶν νεωτεριζάντων καὶ τὸν μὲν ἐκθρέψαντα αὐτὸν [βα]/σιλέα Βοσπόρου Παιρισάδαν ἀνελόντων, αὐτῷ δ' ἐπιβουλευσάντων, (s.n.) διαφ[υγῶν τὸν]/ κίνδυνον ἐπέβα μὲν ἐπὶ τὸ ἀποσταλὲν ἐπ' αὐτὸν ὑπὸ τῶν πολιτῶν πλοῖον... Pasajul a stârnit o polemică aprinsă în literatura rusă o dată cu prezentarea revoltei sciților de către S. Žebelev drept o răscoală a sclavilor asemănătoare celor din Sicilia și din alte părți ale lumii antice⁸⁶.

Savântul rus vedea, în consens cu toți antemergătorii și ca mulți dintre istoricii de mai târziu, o legătură directă dintre Σαύμακον și ἐκθρέψαντα αὐτὸν. Singura greutate părea să constea în explicarea verbului ἐκτρέφειν în contextul epigrafei chersonesite, căci de aceasta depindea stabilirea condiției lui Saumakos: un prinț scit educat în spiritul culturii grecești de Pairisades V pentru a avea moștenitor la tron, așa cum credea M.I. Rostovtzeff⁸⁷, sau un sclav scit crescut în palatul Regelui Bosporan. Ultima opinie era considerată un bun câștigat pentru istoriografie încă de E. Diehl⁸⁸. Bogata literatură rezultată în urma acestei discuții este citată de V.F. Gajdukevič⁸⁹ și A.K. Gavrilov⁹⁰. În contextul unei dispute care părea să fi epuizat subiectul prin soliditatea argumentelor aduse până atunci, S.Ja. Lur'e, un strălucit elev al lui Žebelev, prezenta în 1948 la o sesiune științifică organizată la Simferopol o comunicare, în care demonstra non-sensul discuției purtate în jurul condiției sociale a lui Saumakos. Printr-o intuiție genială învățatul rus dezlega corect construcția unei fraze care, în mod paradoxal, scăpase atenției atâtor cunoscători de excepție a epigrafiei și limbii grecești, demonstrând că ἐκθρέψαντα αὐτὸν se referă nu la Saumakos ci la Diophantos. O asemenea comunicare, bineînțeles, nu putea în acel timp să vadă lumina tiparului, dar îi incita pe istorici ca V.V. Struve și V.F. Gajdukevič, care știau să-și supună gândirea într-o măsură mai mare „imperativelor timpurilor noi”, să susțină în continuare cu o și mai mare insistență ipoteza lui S. Žebelev⁹¹. Abia în 1959 apărea, într-o publicație mai

⁸⁵ Opinia lui S. Žebelev o aminteam ceva mai sus. Ideea este preluată și dezvoltată mai recent de Ju.G. Vinogradov, *Die Votivinschrift...*, p. 543, care, aducând în discuție documente epigrafice mai noi, reluând mărturiile literare și sintetizând discursul istoriografic generat de publicațiile datorate specialiștilor ruși, presupune existența unui tratat între sciții din Crimeea și Regatul Bosporan, ultimul plătind tribut nu sciților ci sarmaților. Respectivul tratat ar fi presupus asistența militară reciprocă în cazul când una dintre părți ar fi fost agresată. Diophantos ar fi cunoscut această clauză și, ca atare, misiunea lui diplomatică ar fi constat inițial în a-l convinge pe Pairisades V să păstreze neutralitatea atunci când strategul grec ar fi înaintat în adâncul Scythiei. Această reconstrucție pare interesantă și originală, însă datorează prea mult fanteziei pentru a fi acceptată fără rezerve. Autorul însuși recunoaște cumva acest lucru; vezi *ibidem*, p. 546: „... entschließe ich mich, meine Interpretation der ereignisse vorzulegen, die auch jetzt - nach der Herausarbeitung neuer Angaben - möglicherweise vielen als spekulativ und phantastisch erscheinen mag”.

⁸⁶ S. Žebélev, *op.cit.*, 1936, p. 32: „Dès lois, si mon hypothèse n'est pas erronée, le caractère du mouvement qui eut lieu alors dans le Bosphore se présente sous un autre aspect. Ce ne fut ni une révolution de palais, opéré à l'aide des Scythes par un prince Saumakos irrité contre Pairisadès, ni une lutte entre les villes et les villages. Ce fut une insurrection des serfs scythes, groupés autour d'un esclave élève dans le palais royal”.

⁸⁷ M.I. Rostovtzeff, *op.cit.*, 1951, p. 229.

⁸⁸ E. Diehl, s.v. *Saumakos*, în *RE*, Suppl. VI, 1935, col. 653: „Im Palast des letzten Pairisades als Sklave geboren, wurde er bei Hofe erzogen und freigelassen”.

⁸⁹ V.F. Gajdukevic, *op.cit.*, 1971, p. 314-315, n. 17.

⁹⁰ A.K. Gavrilov, *Skify Savmaka – vostanie ili vtorzenie?* (*IPE* 1² 352 – *SYLL.* 3 709), în *Eiudy po antičnoj istorii i kul'ture Severnogo Pričernomor'ja*, Sankt Petersburg, 1992, p. 53 și urm.

⁹¹ Edificator în acest sens este mai ales studiul lui V.V. Struve, *Vosstanie Savmaka*, în *VDI*, 1950, 3, p. 23-40, în care autorul aduce până și argumente care nu aveau nimic de a face cu știința pentru a sprijini o idee preconceptută. Vezi, spre exemplu, p. 29: „Dacă eu am putut corecta lectura unui epigrafist atât de talentat și de experimentat cum a fost academicianul V.V. Latyšev, am putut-o face numai datorită faptului că eu ca învățat sovietic beneficiaz de condiții de lucru mult mai favorabile decât acest mare învățat rus din perioada prerevoluționară. Tehnica noastră înaintată, ca și interesul conducerii Muzeului de stat Ermitaj față de munca de cercetare științifică, au creat premisele necesare pentru studierea acestui document important. Calea pentru rezolvarea corectă a problemei a sugerat-o observația foarte prețioasă a istoricului sovietic S.A. Žebelev, care a putut s-o facă fiind înarmat cu teoria marxism-leninismului”.

puțin cunoscută și într-o limbă relativ inaccesibilă celor mai mulți specialiști⁹², un articol care ar fi putut onora primele pagini a celor mai prestigioase reviste de specialitate și în care istoricul, „exilat” între timp la Liov, printr-o analiză filologică pertinentă aducea argumente irefutabile în sprijinul afirmației că Diophantos și nu Saumakos fusese crescut sau educat la curtea lui Pairisades V. La scurt timp ideea avea să fie susținută de E.L. Kazakevič⁹³, dar și combătută vehement cu *argumenta ex silentio* și, dacă ne este permis, *ex ignorantia* de V.F. Gajdukevič⁹⁴. Mai recent în literatura rusă temeinicia demonstrației lui Lur'e și Kazakevič a fost susținută de A.K. Gavrilov⁹⁵ și Ju.G. Vinogradov⁹⁶, deși în istoriografia occidentală continuă să fie la modă ipoteza Žebelev–Diehl–Gajdukevič⁹⁷.

Acest ultim pasaj din extrem de interesantul decret în cinstea lui Diophantos, asupra căruia am insistat mai mult, demonstrează cu prisosință că inscripțiile pontice, chiar și cele demult cunoscute lumii științifice, mai rezervă încă destule surprize.

4. Concluzii

Cele mai explicite inscripții de la Histria, Olbia sau Chersones sunt redactate în contextul unei perioade de criză profundă prin care trec *polis*-urile respective, cauzată în primul rând de declinul relațiilor comerciale întreținute cu lumea elenistică și de perturbarea echilibrului etno-politic din teritoriile respective sub presiunea triburilor sarmatice dinspre est și a celor trace, celtice și germanice dinspre vest. Ultimul aspect poate fi întrevăzut în decretul pentru Agathocles al lui Antiphilos și este bine surprins în celebra inscripție a lui Protogenes. Expansiunea neamurilor amintite mai sus contribuie la reorientarea politicii sciților față de cetățile de pe litoral, asupra cărora încearcă și parțial reușesc (cazul Olbiei, Kerkinitis-ului) să-și exercite stăpânirea. Atunci când orașele de pe litoral nu vor mai fi capabile să reziste ofensivei „barbare” prin forțe proprii, ele vor prefera o stăpânire mai blândă, cel puțin în faza inițială a acesteia, chemându-l în ajutor pe Mithridates al VI-lea Eupator. Informații neprețuite în acest sens ne oferă inscripția lui Diophantos. Dar dincolo de atacurile îndreptate împotriva cetăților pontice și a teritoriilor acestora, dincolo de lipsurile materiale și foametea scoase în evidență și pentru a sublinia meritele unor euergeți, raporturile cu populațiile din împrejurimi rămân la fel de complexe și de intense ca și în secolele anterioare, deosebindu-se, eventual, în planul unei deschideri mai mari a comunităților grecești față de influențele locale.

Formele pe care le îmbracă influențele exercitate de eleni asupra populațiilor locale depășesc cu mult sfera informațiilor oferite de câteva inscripții, fie ele cât de explicite, sau de către epigrafie în general. În această ordine de idei trebuie să ținem cont de multitudinea aspectelor culturii materiale și spirituale grecești, care se manifestă prin exportul către autohtonii din interior a tipurilor și formelor de vase, a ceramicii pictate, a produselor de torentică, a monedei; prin preluarea de către băștinași a tehnicilor și materialelor de construcție antice, a armelor ofensive și defensive grecești; prin acceptarea meșterilor itineranți sau a sfetnicilor (ἐπίτροποι) pentru dinastia locală.

Contactul permanent, realizat inițial mai cu seamă prin intermediul relațiilor de schimb, ducea la răspândirea treptată în mediul „barbar” a cultelor și mitologiei grecești, a limbii și scrisului, a ornamentației ceramice și a imagisticii torentice antice, a ideii de oraș și de așezare fortificată, a tehnicilor mai avansate de prelucrare a pământului și principiilor unei pieți regulate, ce necesita la un moment dat impunerea unei monede proprii inclusiv pentru schimburile intertribale.

⁹² S.J. Lur'e, *op.cit.*, 1959, p. 67-78.

⁹³ E.L. Kazakevič, *op.cit.*, p. 57-70.

⁹⁴ V.F. Gajdukevič, *op.cit.*, 1971, p. 35, n. 17: „... S. Lur'e zieht außerdem aus seiner Analyse der Zeilen 34-35 des Diophantodekrets den paradoxen Schluß, daß nicht Saumakos, sondern Diophantos (ein Bürger von Sinope, was im chersonesischen Ehrendekret zweimal betont wird!) Zögling Pairisades' V. gewesen sei”.

⁹⁵ A.K. Gavrilov, *op.cit.*, p. 61: „...teza enunțată de Lur'e/Kazakevič merită în opinia noastră să fie acceptată favorabil”.

⁹⁶ Ju.G. Vinogradov, *Die Motivinschrift...*, p. 550: „Sie haben eine solche philologische Filigrananalyse des Kontextes vorgenommen und sozusagen mit mathematischer Genauigkeit ... bewiesen, daß das berühmte αὐτόν sich nur auf Diophantos beziehen kann, so daß nach dieser Analyse die Chancen für jede andere Interpretation des Textes astronomisch klein sind”.

⁹⁷ Vezi discuția la A.K. Gavrilov, *op.cit.*, p. 54.și urm.

Elementele culturii și civilizației grecești au fost preluate mai devreme sau mai târziu și în măsură diferită în funcție de gradul dezvoltării economice și sociale a diverselor populații și în dependență de apropierea acestora de *apoikiai* de pe litoral, ceea ce implica existența unor contacte mai strânse. În Dobrogea la nivelul secolului VI a.Chr. importurile grecești sunt atestate cel mai frecvent în așezările și necropolele din zona de litoral, unde s-ar fi putut stabili, odată cu întemeierea coloniilor grecești, purtătorii culturii Babadag III. Histria exercită la Dunărea de Jos în secolele VI–V a.Chr. – o influență covârșitoare, această hegemonie fiind subminată ulterior de către Olbia (respectiv Tyras) dinspre nord-est și de către Callatis dinspre sud. La nordul Mării Negre își impune de timpuriu autoritatea o altă colonie milesiană, Olbia, care trimitea produsele proprii sau mărfurile de import către populațiile de pe cursul inferior al Bugului și Niprului, la neamurile din bazinul Niprului Mijlociu și din arealul nord-vestic al Crimeii. O influență considerabilă asupra localnicilor au exercitat începând cu a doua jumătate a secolului VI a.Chr. atelierele bosporane, prin exportul produselor de torenică și a obiectelor de podoabă în general, ca și a ceramicii pictate.

Dintre autohtoni cei mai dispuși în a prelua elemente ale modului de viață grecesc s-au dovedit a fi sinzii și maeoții în est, comunitățile de agricultori din bazinul inferior al Bugului și Niprului (callipizii și greco-sciții lui Herodot) și acei *mixellenes* menționați de sursele literare și epigrafice în împrejurimile Histriei și Olbiei.

În același timp a existat în permanență o influență inversă – dinspre *Hinterland* asupra comunităților grecești. Am putea invoca în acest sens ceramica lucrată cu mâna, locuințele adâncite, „barbarizarea” într-o anumită măsură a portului și a graiului, așa cum ne-o spun Ovidius și Dion Chrysostomos, dar mai ales prezența a sute de purtători de nume negrecești cunoscuți pe baza analizei datelor epigrafice, care exercită magistraturi, aduc ofrande zeităților elene (dar impun și cinstirea propriilor divinități) și apără teritoriul și zidurile cetății care-i adoptă.

Orașele grecești din zona nordică și nord-vestică a Mării Negre, prin influența exercitată asupra băștinașilor și acceptarea unor aspecte ale modului de viață a acestora, aveau să contribuie în timp la apariția unei sinteze cu elemente de cultură și civilizație greco-barbare și cu manifestări nemaîntâlnite în alte părți ale lumii antice. De la primele importuri de ceramică pictată și până la impunerea reprezentărilor antropomorfe în arta scitică sau în cea traco-getică, de la primele căsătorii mixte și până la exercitarea unor magistraturi grecești de către purtători de nume „barbare”, orașele respective aveau să confere fenomenului de intercultură un caracter ireversibil.

LES RELATIONS ENTRE GRECS ET «BARBARES» AU NORD ET AU NORD-OUEST DU PONT, MISES EN LUMIERE PAR LES TROIS DECRETS DE LA PERIODE HELLENISTIQUE

RESUME

Les trois inscriptions en discussion, d'Istros, d'Olbia et de Chersonèse, sont rédigées dans le contexte d'une période de crise profonde *poleis*, causée en premier lieu par le déclin des lieux commerciaux avec le monde hellénistique et par la perturbation de l'équilibre ethnopolitique des territoires respectifs sous la pression des tribus sarmates de l'Est et des tribus thraces, celtiques et germaniques de l'Ouest. Le dernier aspect apparaît dans le décret d'Antiphilos à Agathocle, aussi bien que dans la célèbre inscription de Protogène. L'expansion des peuples a-dessusmentionnés contribue à la réorientation de la politique des Scythes par rapport aux cités du littoral, sur lesquelles ils essaient – en réussissant, partiellement – (c'est le cas d'Olbia et de Kerkinis) d'imposer leur domination. Lorsque les villes du littoral ne sont plus capables de résister à l'offensive «barbare» par leurs propres forces, elles préféreront une domination moins sévère, au moins pendant son étape initiale, en appelant à Mithridate VIe Eupator pour leur secours. L'inscription de Diophante nous offre des informations extrêmement importantes à ce propos. Mais au-delà des attaques dirigées envers les cités du Pont et de leurs territoires, au-delà des manques et de la famine mises en évidence, d'ailleurs, pour souligner les mérites de certains évergètes, les rapports avec les populations des alentours restent tout aussi complexes et intenses que pendant les siècles antérieurs, la différence résidant, éventuellement, dans une ouverture plus significative des communautés grecques aux influences locales.

En analysant le décret d'Antiphilos à Agathocle, nous avons apporté des nouveaux arguments relatifs à l'identification de Rhemaxos et de Phrad[mon] à un roi, un prince respectivement, scythes, et à l'existence d'un protectorat scythe de l'Histrie, pendant les premiers décennies du IIe siècles av. J. C., quand, pour la première fois, dans le langage épigraphique des histriens apparaît le terme *Scythie*. En ce qui concerne l'inscription de Protogène, notre intérêt a porté spécialement sur les aspects relatifs à l'histoire politique d'Olbia et sur le tableau ethnique de la région pendant la moitié du IIIe siècle et l'année 212 av.J.C, période à laquelle le document respectif, en ce qui nous concerne, pourrait appartenir. Le décret en l'honneur de Diophante est analysé dans le contexte d'une discussion historiographique très intense, dans laquelle nous mettons l'accent sur les problèmes encore actuels et auxquels on a offert des solutions qui sont loin d'être acceptés par tous les spécialistes. Parmi ces problèmes, on veut mentionner le syntagme *κροβῶναεα αὐτόν*, qui pourrait concerner Diophante, et non pas Saumakos.

Les villes grecques du Nord et du Nord-Ouest de la Mer Noire, à travers l'influence exercée sur les autochtones et par l'acceptation de certains aspects de la manière de vivre de ces derniers, contribueront, le long des siècles, à l'apparition d'une synthèse à éléments appartenant à la culture et à la civilisation gréco-barbares et à manifestations uniques, par rapport aux autres régions du monde antique.